

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 4

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 4

V čast Salvatorju Žitku
In onore di Salvator Žitko
In honour of Salvator Žitko

KOPER 2022

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 30, leto 2022, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Polona Tratnik, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Lara Petra Skela, Marjan Horvat, Žiga Oman

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Lara Petra Skela (angl., slo.)

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdjp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Koprsko pristanišče (avtor: Salvator Žitko, 1962) / Porto di Capodistria (autore: Salvator Žitko, 1962) / Port of Koper (author: Salvator Žitko, 1962).

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2022.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://https://zdjp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Darja Mihelič: Korenine piranske družine Petrogna/Petronio (1257–1350) 757
Le radici della famiglia Petrogna/Petronio di Pirano (1257–1350)
The Roots of the Petrogna/Petronio Family of Piran (1257–1350)

Marijan Premovič: Banditry in Zeta in the Balšić Period (1360–1421) 799
Brigantaggio a Zeta nel periodo dei Balšić (1360–1421)
Razbojništvo v Zeti v času Balšićev (1360–1421)

Dušan Mlacović: Koper v poznem srednjem veku: opažanja o mestu in njegovih portah po pregledu knjig koprskih vicedominov s konca 14. stoletja 819
Capodistria nel tardo medioevo: osservazioni sulla città e le sue porte dopo una disamina dei quaderni dei vicedomini capodistriani della fine del XIV secolo
Late Medieval Koper: Observations about the Town and Its Portae from a Survey of the Books of the Koper Vicedomini from the End of the 14th Century

Darko Darovec: Knjiga koprskih kapetanov Slovanov (1587–1724) 855
Il libro di capitani degli Slavi di Capodistria (1587–1724)
The Book of the Koper Captains of the Slavs (1587–1724)

Lovorka Čoralič: Zadarski plemić Josip Antun Fanfognja – zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi u 18. stoljeću 909
Il nobile Giuseppe Antonio Fanfognia di Zara – comandante delle formazioni di fanteria oltremarina della serenissima nel settecento
Nobleman of Zadar Joseph Anthony Fanfognia – Commander of Venetian Overseas Infantry Units in the Eighteenth Century

Claudio Povoło: Violenza e inimicizie tra cinque e seicento. Due pratiche sociali nella loro dimensione antropologico-giuridica 933
Violence and Enmity between the 16th and 17th Centuries. Two Social Practices in their Legal Anthropological Dimensions
Nasilje in sovražnost v 16. in 17. stoletju. Družbeni praksi v pravno-antropološki dimenziji

Žiga Oman: Sosedje in sovražniki: reševanje sporov pred ljubljanskim mestnim svetom v zgodnjem novem veku (1521–1671) 973
Vicini e nemici: risoluzione dei conflitti davanti al consiglio comunale di Lubiana nella prima età moderna (1521–1671)
Neighbours and Enemies: Dispute Settlement before the Ljubljana Town Council in the Early Modern Period (1521–1671)

Tilen Glavina: »Lakomen volk in uničevalec Kristusove vere.«
 Vergerijane (1550): povod ali rezultat pregona
 Petra Pavla Vergerija? 1015
«L'avido lupo e distruggitore della fede di Christo». Le Vergeriane (1550): pretesto o conseguenza della persecuzione di Pier Paolo Vergerio?
“A Greedy Wolf and Destroyer of the Faith of Christ.” Le Vergeriane (1550): A Cause or a Result of the Persecution against Pier Paolo Vergerio?

Furio Bianco: Tra storia e stampe popolari in età moderna. *Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)* 1039
Between History and Popular Print in the Modern Age. Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)
Med zgodovino in ljudskim tiskom v novem veku. Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)

Borut Klabjan: Za boga, narod in domovino! Katero? Vprašanje verskih, narodnih in državnih pripadnosti ter vloge češke in moravske duhovščine v Istri pred in po prvi svetovni vojni 1057
Per dio, nazione e patria! Quale? La questione delle affiliazioni religiose, nazionali e statuali e il ruolo del clero boemo e moravo in Istria prima e dopo la prima guerra mondiale
For God, Nation and Motherland! Which One? The Question of Religious, National and State Affiliation, and the Role of Czech and Moravian Priests in Istra before and after World War I

Andrej Rahten: Josip Vilfan v prvem desetletju panevropskega gibanja 1075
 Josip Vilfan nella prima decade del movimento paneuropeo
Josip Vilfan in the First Decade of the Paneuropean Movement

Martin Bele: Prispevek k podrobnejši osvetlitvi družinskih vezi in mladostnih let dr. Antona Korošca – družina in mladost Bižikovega Toneta	1095
<i>Contributo a una delucidazione più dettagliata dei legami famigliari e degli anni giovanili del dott. Anton Korošec – la famiglia e la gioventù di Tone Bižik</i>	
<i>Contribution to a More Detailed Exposure of Family Relations and Younger Years of Dr. Anton Korošec – Bižik Tone</i>	
Urška Lampe: Tajna misija Josipa Smodlake v Rim: prvi poskus neposrednega sporazuma med Jugoslavijo in Italijo, oktober 1945–januar 1946	1115
<i>La missione segreta di Josip Smodlaka a Roma: il primo tentativo di accordo diretto tra la Jugoslavia e l'Italia, ottobre 1945-gennaio 1946</i>	
<i>The Secret Mission of Josip Smodlaka to Rome: The First Attempt at a Direct Agreement between Yugoslavia and Italy, October 1945–January 1946</i>	
Ana Šela: Delovanje slovenske službe državne varnosti v osemdesetih letih 20. stoletja	1137
<i>Il funzionamento del sloveno servizio di sicurezza nazionale negli anni ottanta</i>	
<i>Functioning of the Slovenian State Security Service in the 1980s</i>	
Aleš Maver: Narod na preklic? Oblikovanje beloruske identitete v primerjavi s slovensko	1159
<i>Una nazione a revoca? La formazione dell'identità bielorusa a confronto con quella slovena</i>	
<i>A Nation to Recall? Formation of Belarusian Identity Compared to the Slovenian Case</i>	
Marjan Horvat: Uporabe ljudskih pravljič v legitimizaciji političnih ideologij 20. stoletja: nenavadni primer slovenske verzije pravljičice Repa velikanka in jugoslovanski samoupravni socializem	1185
<i>L'uso dei racconti popolari nella legittimazione delle ideologie politiche del novecento: l'esempio insolito della versione slovena del racconto La rapa gigante e il socialismo di autogestione jugoslavo</i>	
<i>The Use of Folktales in the Legitimization of Political Ideologies of the 20th Century: The Unusual Case of the Slovenian Version of the Folktale The Gigantic Turnip and Yugoslav Self-governing Socialism</i>	
Polona Tratnik: The Pre–Enlightenment Formation of the Emerging Modern Scientific Episteme and Building Community from Mythical Discourse	1215
<i>La formazione pre-illuministica dell'emergente episteme scientifica moderna e la costruzione della comunità partendo da un discorso mitico</i>	
<i>Predrazsvetljensko oblikovanje modernega znanstvenega epistema in grajenje skupnosti iz mitskega diskurza</i>	

ZA BOGA, NAROD IN DOMOVINO! KATERO?
VPRAŠANJE VERSKIH, NARODNIH IN DRŽAVNIH PRIPADNOSTI TER
VLOGA ČEŠKE IN MORAVSKE DUHOVŠČINE V ISTRI PRED IN PO
PRVI SVETOVNI VOJNI

Borut KLABJAN

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije,
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: borut.klabjan@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek se ukvarja z vlogo, ki so jo imeli duhovniki iz Češke in Moravske v Istri v času od druge polovice 19. stoletja do desetletja po prvi svetovni vojni. Posebna pozornost je namenjena njihovi družbeni vlogi v času afirmacije nacionalne ideje v habsburški monarhiji in njihovem pomenu kot glasnikom nacionalnih zahtev slovenskega in hrvaškega prebivalstva bodisi pred bodisi po prvi svetovni vojni, ko je Istra postala del Kraljevine Italije. Na podlagi literature iz tistega obdobja in arhivskega gradiva avtor pokaže na nekatere vidike njihovega delovanja in odpira vprašanja v pojmovanju nacionalnih in verskih identifikacij ter državne pripadnosti.

Ključne besede: Istra, češki duhovniki, moravski duhovniki, fašizem, Češkoslovaška, Italija, Avstro-Ogrska

PER DIO, NAZIONE E PATRIA! QUALE?
LA QUESTIONE DELLE AFFILIAZIONI RELIGIOSE, NAZIONALI E
STATUALI E IL RUOLO DEL CLERO BOEMO E MORAVO IN ISTRIA PRIMA
E DOPO LA PRIMA GUERRA MONDIALE

SINTESI

Il saggio analizza il ruolo del clero istriano proveniente dalla Boemia e dalla Moravia dalla seconda metà dell'Ottocento fino agli anni Venti del secolo successivo. L'attenzione si concentra perlopiù al loro ruolo sociale all'interno delle comunità istriane ai tempi dell'affermazione dell'idea nazionale nell'Impero asburgico, indagandone l'impatto come rappresentanti delle richieste nazionali slovene e croate sia prima che dopo la Grande guerra, quando l'Istria fece parte del Regno d'Italia. Sulla base della bibliografia

dell'epoca e di materiale d'archivio inedito, l'autore pone l'accento su alcune questioni relative all'interpretazione di identificazioni nazionali e religiose e di appartenenze statuali.

Parole chiave: Istria, preti boemi, preti moravi, fascismo, Cecoslovacchia, Italia, Austria-Ungheria

UVOD¹

»Malo ima župa u kontinentalnoj Istri u kojima nije djelovao koji svećenik Čeh,« je jasna ocena, ki jo je Fran Novljan, istrski kulturnik in politični delavec, objavil v tekstu iz leta 1931 v listu Československo-jugoslavenská revue (Novljan, 1931, 341). Revija je bila glasilo Češkoslovaško-jugoslovanske lige, organizacije, ki je nastala po prvi svetovni vojni zato, da bi razvijala skupne kulturne aktivnosti ter spodbujala medsebojne gospodarske povezave med državama, ki sta nastali iz ruševin Avstro-Ogrske. Sedeža sta bila v Pragi in Beogradu, v glavnih mestih, a podružnice je imela v mnogih večjih krajih, med drugim tudi v Ljubljani in Mariboru (Kersič-Svetel, 1996). A stiki med okoljema se ne pričnejo z oblikovanjem dveh držav po razpadu habsburške monarhije in drugih cesarstev v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi po prvi svetovni vojni, temveč temeljijo na medsebojnih stikih iz prejšnjih let in desetletij. Namen tega članka ni opisati te raznolike povezave, ampak izhajajoč iz primera čeških in moravskih duhovnikov, ki so v času habsburške monarhije delovali v Istri, opozoriti na povezavo med vprašanjem povojne državne pripadnosti in kako je vprašanje državljanstva imelo večplastne pomeni.

V nedavni študiji so Kirchner Reill, Jeličić in Rolandi v bistvu identificirali dve glavni smernici, ki so jih države uporabljale za kategorizacijo prebivalstva in njihovo vključitev v državno kolesje (Kirchner Reill, Jeličić & Rolandi, 2022, 326–327). Hkrati opozarjajo, da je primer severnega Jadrana po razpadu Avstro-Ogrske odprl več možnosti: niso samo države izbirale, kdo lahko postane član njihove skupnosti, tudi posameznice in posamezniki so pragmatično odločali o tem, v sklopu katere države želijo nadaljevati svoje življenje in ali prevzeti tudi njihovo državljanstvo. Situacij je bilo nič koliko in zlasti obmejna območja predstavljajo hvaležno polje za razstavljanje unitarnih vzorcev, saj njihova heterogenost omogoča, da se prebivalstvo srečuje z različnimi kategorijami pripadnosti (Hämäläinen & Truett, 2011; Ballinger, 2012; Hametz, 2017). Zato bo pričujoča študija na naslednjih straneh,

1 Članek je rezultat dela na projektu J6-3121 *Desetletje dekadence. Državljanstvo, pripadnost in brezbržnost do države na severno Jadranskem mejnem območju, 1914-1924* in v okviru programske skupine P6-0272 *Sredozemlje in Slovenija*. Oba financira Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Zahvaljujem se anonimnim recenzentom za dragocene popravke in Lari Petri Skela za pomoč pri urejanju besedila.

na podlagi literature iz tistega obdobja, arhivskega gradiva iz češkoslovaškega ministrstva za zunanje zadeve v Pragi in iz Državnega arhiva v Trstu ponudila nekaj primerov spopadanja z vprašanji državljanstva, teritorialne pripadnosti, lojalnosti in kako se ti zrcalijo v življenjskih izbirah češke in moravske duhovščine v Istri po prvi svetovni vojni.

DELOVANJE ČEŠKIH IN MORAVSKIH DUHOVNIKOV V ISTRI V ČASU HABSBURŠKE MONARHIJE

Večina tekstov, ki se ukvarja z vlogo duhovščine v Istri, obide ali le bežno omeni pomen čeških in moravskih duhovnikov.² Njihovo vlogo so delno prikazali le nekateri slovenski in hrvaški duhovniki ter njihovi sodelavci ali pa redki preučevalci istrske stvarnosti, po večini njihovi sodobniki. A v 19. stoletju so območja Češke, Moravske in Istre spadala v habsburško monarhijo in po njeni razdelitvi leta 1867 na avstrijsko in ogrsko polovico so delila skupno usodo avstrijskega dela države. Zaradi pomanjkanja domačega klera se je tržaški škof Jernej Legat, ki je bil od leta 1846 do smrti leta 1875 na čelu tržaško-koprške škofije, obračal v širše zaledje monarhije, da bi zapolnil to vrzel. V okolici Trsta je želel zavarovati nezasedene župnije, v mestu pa povečati število cerkva in tako omejiti uveljavljanje liberalnih idej. Novi idejni tokovi so se namreč širili bodisi v širši družbi bodisi v vrstah klera, ki je bil drugod v monarhiji med nosilci novih idej, ki jih je s seboj prineslo leto 1848 (Ferrari, 2002, 252–261). Tako je ob Legatovi smrti v tržaško-koprski škofiji delovalo že šestindvajset duhovnikov po rodu s Češke, trinajst pa jih je bilo v poreško-puljski škofiji. Tudi v času Legatovega naslednika, Juraja Dobrile, ko so Trst pretresale hude polemike med občinsko upravo in cerkveno oblastjo, je bil škofov glavni cilj izoblikovanje novih cerkvenih kadrov. Osip zanimanja za duhovniški poklic in neprimernost tedanjih duhovnikov, ne pa želja po »poslovanjenju«³ italijanskih območij, kot so v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja začeli pisati lokalni liberalno-nacionalni časopisi, je škofa sililo k iskanju novih rešitev (Ferrari, 2002, 263–265; Trogrlić, 2006, 99–100; Žitko, 2016, 96–117). Duhovnike je bilo treba iskati izven bogatih meščanskih družin, ki že dalj časa niso kazale zanimanja za tak poklic. Nujna je bila preusmeritev na nižje sloje prebivalstva bodisi v urbanem okolju bodisi na podeželju; zato so bili razpisani posebni denarni skladi, ki bi zagotovili priliv novega osebja, takega, ki bi bil obenem večč jezika župljanov. Tako so se, ob slovenskih in hrvaških, začeli vedno bolj uveljavljati tudi češki in moravski duhovniki, ki so bili zaradi relativne jezikovne sorodnosti med najprimernejšimi za to, da so pokrili kadrovske manko. Njihovo

2 Med najnovejša pregleda, ki pa ne obravnavata vloge čeških in moravskih duhovnikov v Istri, spadata knjigi Škunca, 2014 in Trogrlić, 2019 ter članek Trogrlić, 2015. Med novejša dela, ki vsaj delno obravnavajo v širšem smislu temo pričujočega članka, spadata še Agičić, 2000 in Gašparič, 2010. Problematiko sem načel tudi v svoji knjigi Klabjan, 2007.

število je naraslo v naslednjih letih na pobudo Ivana Glavine, ki je bil imenovan za tržaško-koprskega škofa 19. marca 1882. V času njegovega škofovanja je nacionalna polemika na Tržaškem, predvsem pa v Istri, dosegla zelo ostre tone (Darovec, 1992, 62–66). »Slovani« so v percepciji italijanskega liberalno-nacionalnega meščanstva zamenjali Nemce kot glavni nacionalni nasprotnik. Večkrat so prav duhovniki, zaradi svoje vloge v slovenskem in hrvaškem nacionalnem gibanju, postali tarča najostrejših napadov (Dukovski, 2004, 106). Delovali so v Istri, na Krasu in vedno pogosteje uveljavljali slovenščino in hrvaščino tudi v urbanih središčih. »Slovanski« duhovnik je v očeh italijanskih liberalcev in nacionalistov, pa tudi med mnogimi katoličani, postal stereotipizirana figura razglašalca in širitelja »panslavističnih« idej (Blasina, 1995; Wörsdörfer, 2003, 141; Žitko, 2016, 99–100).

Zaradi zdravstvenih težav se je škof Glavina leta 1885 zdravil v znanem termalnem središču v Karlovih Varih (Karlsbad, v nemščini) in tako sprožil vzpostavitev tovrstnih stikov med tržaškim in širšim severnojadranskim prostorom na eni ter češkim prostorom na drugi strani. Na njegovo pobudo so leta 1886 praški Národní listy objavili novico, da v Istri primanjkuje mašnikov, zato se je skupina triinštiridesetih kandidatov prijavila za sprejem v semenišče v Gorici. Poteza je v italijanskih liberalno-nacionalnih krogih sprožila negotovost in je služila za napad na škofovo delovanje (Ferrari, 2002, 269). Občinski svetnik Piccoli je med zasedanjem občinskega sveta 29. decembra 1886 označil navzočnost čeških in moravskih semeniščnikov ter povečano prisotnost drugega slovanskega klera kot »žalitev italijanstva dežele« (Valdevit, 1979, 128).

Kljub polemikam so češki in moravski semeniščniki zaključili študij v Gorici, od koder so bili poslani pastirovat v razne istrske kraje. Josef (ali Josip) Vaník, dolgoletni župnik in pomembna kulturna osebnost na Pazinskem, je v letih svojega službovanja napisal župnijsko kroniko, v kateri je ohranjen seznam čeških in moravskih bogoslovcev, ki so leta 1887 študirali v goriškem semenišču.³ Zaradi pomanjkanja duhovnikov so se morali večkrat premikati po raznih župnijah in zaradi tega je Fran Novljan, pomembna kulturna in politična istrska figura iz prve polovice 20. stoletja, v enem od redkih tekstov, ki so posvečeni prisotnosti in delovanju češke in moravske duhovščine v Istri, zapisal stavek, ki uvaža pričujočo študijo.

Iz analize virov izhaja, da podatka ne gre interpretirati samo kot količinsko navzočnost nekaj desetih duhovnikov, temveč se jasno kaže, da je prav njihova nadpovprečna kulturna raven pripomogla h krepitvi in širitvi kulturne izobrazbe med Slovenci in Hrvati v Istri. Nemalo se jih je lotilo uvajanja petja v cerkve

3 Seznam, ki sem ga objavil v svoji knjigi (Klabjan, 2007, 193), je citiran po delu duhovnika Antona Kosmača (1998, 48). Našteta imena pa se ne ujemajo s seznamom, ki ga je objavil duhovnik Ivan Bartolić (1995, 118–120), ki se kot Kosmač sklicuje na isti vir. Nepodpisani članek z naslovom Češki svečenici u Istri, ki je izšel v glasilu istrskih in primorskih emigrantov v Jugoslaviji Istra, delno dopolnjuje seznam z imeni, ki se ne pojavljajo v drugih virih.

Slika 1: Fotografija skupinskega izleta z ladjo na otok Krk leta 1890 (DiZbi.HAZU).

in v javni sferi, poleg tega pa je med njimi bilo tudi precej glasbenikov, zlasti violinistov, čelistov itd. Kot piše lindarski župnik mons. Ivan Bartolić, je bil v času petdesetih let prejšnjega stoletja pri starejših vaščanih še živ spomin na Josipa Ptašinskega, moravskega duhovnika, ki je nekaj časa služboval v sosednjem Muntrilju in za katerega so govorili, da »nikad nijedan onako nije svirao« (Bartolić, 1995, 109). Vendar Ptašinski, ali Josef Ptašinský oziroma Józef Ptaszyński, ker je bil oče Poljak, mati pa Moravka, še zdaleč ni bil pomemben samo zaradi svojega glasbenega talenta. S svojim etnografskim delom se je vpisal med najpomembnejše zbiratelje narodopisnega gradiva in kot eden od utemeljiteljev etnografije v Istri. Leta 1890 je v časopisu *Naša sloga*, ki je takrat izhajal v Trstu, objavil apel v treh zaporednih številkah z naslovom *Sačuvajmo narodno blago (pjesme, običaje itd.)*, a pobuda, da bi Istrani skrbeli za lastno kulturno dediščino, ni imela širšega uspeha (Ptašinski, 1890a; Ptašinski, 1890b; Ptašinski, 1890c).

Zato se je odločil sam zbirati podatke o vsakdanjem življenju istrskega človeka, zapisoval je pesmi in pripovedi, opisoval običaje, plese in raznovrstne družbene pojave, ki so mu služili pri pripravi dela *Narodni život Hrvata i Slovenaca u Istri*. Tekst pa je ostal v rokopisni obliki in je po besedah Zorice Šimunović shranjen v

Slika 2: Fotografija Šavrinke iz koprške okolice v zapuščini Josefa Ptašinskega, 1890 (DiZbi.HAZU).

arhivu Akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu (Šimunović, 1975, 185). Niti načrt o vzpostavitvi etnografskega muzeja v Istri mu ni uspel, tako da je leta 1903 odšel službovat v Cleveland, v Združene države Amerike, a zbrano gradivo in ne nazadnje fotografska zapuščina, ki jo je pustil za sabo, pričajo o njegovi osebni angažiranosti, hkrati pa o družbenem pomenu češkega in moravskega duhovništva v tem delu Istre. Mnogi drugi duhovniki so se namreč odlikovali z organiziranjem dejavnosti, ki so okrog vaše cerkve zbrale lokalno prebivalstvo; organizirali so pevske zборе, kot na primer Anton Ellner, ki je najprej v Boljunu in nato v Brestu ustanovil mladinski in ženski cerkveni zbor, in Ivan Vrabec, ki je pevski zbor vodil v Kastvu (Šepić, 1931).

V novo okolje so se novi duhovniki praviloma dobro vživeli in zato je marsikdo izmed njih tam tudi ostal. Božo Milanović, hrvaški duhovnik, teolog in politik, piše, da med hrvaškimi, slovenskimi in češkimi duhovniki tistega časa v Istri ni bilo zaznani nobenih razlik (Milanović, 1992, 22). Po njegovih podatkih je bilo leta 1900 v tržaško-koprski škofiji dvajset duhovnikov s

Češke in Moravske, Ivan Bartolić pa navaja, da samo trije od triinštiridesetih goriških semeniščnikov niso zaključili študija in da so bili vsi drugi poslani po župnijah tržaško-kopske in puljsko-poreške škofije (Milanović, 1973; Bartolić, 1995).

Zaradi aktivne vključenosti so v tem okolju pustili svoj pečat; poleg že opisanih na to kaže tudi primer župnika Josipa ali Josefa Vrbke. Vrbka je bil doma z Moravske, nedaleč od Olomouca, in je od konca 19. stoletja služboval v Vižinadi, Poreču, Tinjanu, Račicah in Lanišću. Tam je leta 1907 ustanovil tamburaški zbor in leto kasneje čitalnico »Gorska vila«, ki velja za prvo čitalnico na tistem območju. Aktiven je bil na družbenem področju in leta 1913 dal pobudo za ustanovitev posojilnice, kar je predstavljalo pomembno pridobitev za ekonomsko rast istrskega ruralnega okolja. Podobno je mogoče trditi tudi za že prej omenjenega Josefa Vaníka. Vaník je deloval v Žminju, Karbunah in Lindarju; od leta 1891 do leta 1905 je tudi poučeval v šoli v Karbunah, od leta 1908 je bil prodekan in od leta 1913 dalje (do leta 1931) dekan pičenske dekanije, predsednik, blagajnik in upravitelj »Seoske zadruge« v Lindarju, kjer je bil tudi med ustanovitelji »Mjekarske zadruge«. Tudi prej omenjeni Josip Ptašinski, ki je najprej župnikoval v Sv. Ivanu od Šterne in nato v bližnjem Muntrilju, je s svojim delom segel daleč preko meja duhovniške dolžnosti in na podlagi raziskav na terenu zbral ter sestavil najzajetnejšo študijo o etnografiji Istre v 19. in v začetku 20. stoletja. Etnografske spise je objavil tudi v časopisu Naša sloga, ki je v tistem obdobju posvečal veliko pozornosti nacionalnemu gibanju v Istri (Barbalić, 1952). Tudi ko se je preselil v Združene države Amerike, je prek pisem hrvaškim političnim in kulturnim veljakom (med drugim Matku Laginji, Matici Hrvatski in Jugoslovanski akademiji v Zagrebu) priporočal izdajo svojih del in manjših raziskav, ki so jih opravili drugi njegovi kolegi, predvsem Čehi. Opozarjal je še zlasti na potrebo po etnografskem muzeju Istre in vseskozi poudarjal pomen ohranjanja slovanske identitete Istre ter njenih ljudi (Miličević, 1995).

Moravska je bila precej bolj zaznamovana s katolištvom kot Češka, a trenutno ni mogoče jasno določiti, koliko duhovnikov je bilo enih in koliko drugih. Vsekakor je njihova prisotnost spodbudila prihod drugih Čehov in Moravcev. Tako sta za duhovnika Františka (Franja) Stavelika, rojenega nedaleč od Olomouca na Moravskem, ki je služboval v Poreču, Kaštelirju in več kot trideset let v Karobjbi, skrbeli njegovi sestri Ana in Josefina, ki sta se iz Moravske preselili v Istro (Bartolić, 1995, 111). Število migrantov se je najprej širilo po zaslugi družinskih mrež in sorodstvenih povezav. V Istro so prihajali trgovci, obrtniki, zdravniki, lekarnarji in predvsem šolniki, kot na primer Anton Ryšlavý, učitelj v Kastvu, in brat tamkajšnjega župnika Františka (Franja) Ryšlavýja (D'Alessio, 2008, 249). Poleg večjih obalnih središč, kot so bila Trst, Pulj ali Reka, kjer so Čehi imeli tudi svoja društva, so torej naseljevali tudi kraje v notranjosti. Ob že omenjenih jih je bilo največ v Pazinu, največjem centru v notranji Istri, kjer je bila prisotna dejavna češka kolonija.

Slika 3: Fotografija mlekarice iz okolice Trsta v fondu Josefa Ptašinskega, leto 1890 (DiZbi.HAZU).

V nacionalno-bipolarni konfliktni situaciji so se češki prišleki v glavnem postavili na slovensko ali hrvaško stran in se včasih aktivno izpostavili v nacionalnem boju, kot je bil primer Josipa Šebeste. Ta je prišel v Istro za bratom Antonom, župnikom v Lanišću, Kastvu, Tinjanu in drugih istrskih krajih, in se od začetka stoletja nastanil v Pazinu. Služboval je kot železniški zdravnik in v mestu odprl lekarno, poimenovano po sv. Cirilu in Metodu. Zaradi svojih tesnih povezav s hrvaško skupnostjo in slovanske orientacije je po vojni imel nemalo težav z italijanskimi oblastmi, ki so ga hotele kratkomalo izgnati iz dežele. Z družino je ostal v Pazinu in lahko nadaljeval s svojim delom šele po posredovanju tržaškega češkoslovaškega generalnega konzula Jana Šebe.⁴ Ob Josipu Šebesti in duhovniku Ljudevitu Žvačku, ki je tudi deloval na

4 ASTs (Državni arhiv v Trstu), Fond Commissariato Generale Civile – Gabinetto, fascikel 85, dokument br. 2039/3030, 21. 7. 1920.

Pazinskem, je bil v mestu zelo dejaven še Ivan Novak, tiskar in knjigarnar. Ta je s svojo trafiko med drugim oskrboval pazinsko hrvaško gimnazijo in vse do polovice dvajsetih let predstavljal referenčno točko za hrvaško gibanje na Pazinskem (D'Alessio, 2003, 103). Tudi drugi tam živeči Čehi, kot na primer Václav Hradek, lastnik trafike in brat župnika v Novakih, František Sykora, zobozdravniški tehnik, ter urar Hradil, so se aktivno vključili v lokalno družbeno okolje in pripomogli k soustvarjanju istrskega raznolikega istrskega okolja.

ČAS PO PRVI SVETOVNI VOJNI: UKREPI PROTI DUHOVNIKOM

Čeprav Istra ni bila neposredno bojišče v Veliki vojni, so bili mnogi Istrani vpoklicani v vojsko in življenje civilnega prebivalstva je bilo vsekakor zaznamovano z vojnim stanjem (Mandić, 2013; Svoljšak, 2017). Po končanih spopadih je habsburška monarhija razpadla in območje severnega Jadrana je na podlagi Londonskega pakta zasedla italijanska vojska. Nove oblasti niso bile pripravljene na večetnično sestavo pokrajine in so dopustile, da se je v Julijski krajini, kot so poimenovali deželo po letu 1918, razvil tako imenovani obmejni fašizem – »fascismo di confine« (Dukovski, 1998; Kacin Wohinz, Verginella, 2008; Vinci, 2011). Čeprav so italijanske oblasti že takoj po vojni pričele z asimilacijsko politiko v na novo pridobljenih pokrajinah, je z vzponom na oblast fašistične stranke ta skupek političnih, gospodarskih in kulturnih smernic totalitarne dodal izrazito protislovensko in protihrvaško ost, kar se je odražalo tudi na cerkvenem področju. Cerkvene oblasti, bodisi tiste na lokalni ravni ali v Vatikanu, so bile nemalo zaskrbljene zaradi nacionalnih napetosti na območju, ki je z Rapalsko pogodbo novembra 1920 prešlo pod Italijo (Blasina, 1993, 32). Duhovniki so od samega začetka zasedbe, novembra 1918, nasprotovali uvajanju italijanščine v verske obrede in drugim podobnim ukrepom ter bili zaradi tega tudi tarča fašističnih napadov. Italijanski nacionalistični krogi so že takoj po vstopu Italije v vojno dosegli sprejetje represivnih ukrepov proti slovenskim, hrvaškim in tudi furlanskim duhovnikom na ozemlju, ki ga je sproti zasedla italijanska vojska. Ni znano, ali so bili med preganjanimi tudi češki ali moravski duhovniki, vendar se je po končani vojni preganjanje še stopnjevalo (Pelikan, 2002, 211). Tržaško-koprski škof Andrej Karlin je bil že takoj med nezaželenimi s strani italijanskih vojaških oblasti, pred božičem leta 1918 pa je postal tudi žrtev fizičnega napada in kmalu zatem odšel. Zamenjali so ga z bivšim škofom italijanske vojske Angelom Bartolomasijem. Podobno se je dogajalo tudi z nekaterimi duhovniki, ki so iz Istre odšli po nekaj tednih ali mesecih italijanske zasedbe, predvsem zaradi nesoglasij z okupacijsko vojsko. Zgovorno je bilo ravnanje italijanskih okupacijskih oblasti s Ferdinandom Hrdým, župnikom v Sv. Lovrencu pri Labinu, v dneh po italijanski zasedbi Istre: 15. novembra 1918 so vojaki, bersaljerji odreda v Labinu, prišli v vas. V odsotnosti vaškega župnika so vdrli v cerkev in nato napadli tudi župnišče, kjer so, po župnikovih podatkih, uničili knjižnico in raztrgali številne knjige, razbili pohištvo in raztrgali opravo, ki jo je župnik uporabljal

pri maševanju. Kot piše Hrdý, so odnesli več predmetov: debelo srebrno ogrlico s križem, zlato uro, dva zlata prstana, dragoceno sliko in več drugih predmetov, med njimi tudi župnikove nove čevlje. Župnikovo sestro, ženo vaškega učitelja, so prisilili, da jim je odprla shrambo, od koder so odnesli 5 kg medu, 20 kg suhih fig, 20 kg mandljev in 10 kg moke. Celotno škodo je župnik ocenil na 9950 lir. Po povratku je Hrdý dogodek prijavil češkoslovaškemu predstavniku v Pulju dr. Fiši, da bi posredoval pri italijanskih oblasteh in zahteval, naj župniku izplačajo škodo. Nekateri predmeti, ki so bili last župnije, so bili vrnjeni cerkvi, toda 6. januarja 1919 so po maši v Šajinih pri Filipani župnika pričakali karabinjerji in ga v bogoslužnih oblačilih odpeljali najprej v Labin, nato v Pazin in kasneje v Trst, kjer so ga zaprli. V tem času so se v njegovi hiši nastanili častniki italijanske vojske. Vse to je Hrdý prijavil tako češkoslovaškemu predstavniku v Pulju kot češkoslovaškemu predstavništvom v okoliških središčih, in sicer v Ljubljani, v Zagrebu in v Trstu. Iz njegovih pisem je mogoče razbrati, da je bilo treba vzrok napada in posledične aretacije iskati v njegovem vztrajnem pridiganju v hrvaščini in zaradi njegove zadržanosti do italijanske okupacije nasploh. Ko je 18. junija 1919 iz Zagreba, kamor se je zatekel, pisal guvernerju Julijske krajine, ga je vprašal, zakaj so mu bile storjene vse navedene krivice, in v polemičnem tonu zatrjeval: »Zato ker sem se rodil Čeh [...] in zato, ker kot Slovan, živeč med Slovani, nisem hotel zatajiti svojega naroda in svojega maternega jezika!«⁵

Podoben je primer Ljudevita Žvačka, ki je deloval v Gračišču, Cerovlju in več kot 33 let v Gologorici. Tu je, podobno kot zgoraj opisani primeri, podrobno zapisoval dogodke in stanje v okolici ter bil s svojim delovanjem pomemben člen lokalne skupnosti (Miličević, 1995, 160). Zaradi svoje dejavnosti je bil že od leta 1919 pod strogo kontrolo in predmet ostrih kritik s strani italijanskih vojaških in civilnih oblasti. Kapetan Giovanni Lorenzon, poveljnik garnizije v Cerovljah pri Pazinu, je že 23. junija obvestil nadrejene, da je duhovnik Žvaček »spletkar, nadležen in politično nevaren«.⁶ V naslednjih mesecih so se proti njegovemu delovanju večkrat pritožili karabinjerji iz Pazina; njihov poveljnik, podpolkovnik Aldo De Vecchi, je zabeležil, da je »najnevarnejši hrvaški propagandist na tem območju«, podpolkovnik Giovanni Mantese, vodja garnizije v Pulju, pa ga je označil kot »aktivnega propagandista v škodo Italije« in predlagal njegovo internacijo.⁷ Žvačkov položaj je bil resen. Njegova predvojna aktivnost v prid hrvaških nacionalnih zahtev mu prav gotovo ni koristila in v novih poveljnih razmerah so bila njegova stališča v popolnem nasprotju s prakso italijanskih oblasti na Pazinskem. Njemu v prid je moral osebno intervenirati češkoslovaški generalni

5 AMZV, Generalni konsulat Terst 1918-1939, škatla 1, dokument št. 3236, z dne 27. 6. 1919.

6 ASTs, Fond Commissariato Generale Civile – Atti Generali, fascikel 288, dokument št. 52, z dne 23. 6. 1919.

7 ASTs, Fond Commissariato Generale Civile – Atti Generali, fascikel 288, dokument št. 41/6, z dne 4. 7. 1920; ASTs, Fond Commissariato Generale Civile – Atti Generali, fascikel 288, dokument št. 24/11, z dne 14. 6. 1920.

konzul Šeba; posegel je pri komisarju za Julijsko krajino Antoniju Mosconiju, ki je njegovi želji ustregel. Politično situacijo je sredi septembra 1920, ko je Julijska krajina še čakala na povojno razmejitve med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, ocenil kot neprimerno za njegov izgon iz dežele.⁸

Kljub zmernemu optimizmu, ki je vladalo bodisi na relaciji Beograd–Rim bodisi v mednarodnem okolju po sklenitvi rapalskega dogovora o razmejitvi med sosednjima državama novembra 1920, se je stanje naknadno spremenilo po zamenjavi političnega režima in s prihodom fašistične stranke na oblast oktobra 1922. V fašističnih načrtih o homogenizaciji italijanske družbe so ne-italijanski duhovniki v Julijski krajini predstavljali moteči element za fašistično kontrolo na terenu (Jurca, 1978). Tako je moral tudi Žvaček, podobno kot drugi prej omenjeni duhovniki, oditi leta 1923. Pred prisilnim odhodom se je od svojih faranov javno poslovil v časopisu Edinost, kjer je 14. decembra 1923 opisal svoj primer. Navedel je, da je 18. novembra 1923 prejel dekret, da mora takoj zapustiti Gologorico, in se javno zahvalil češkoslovaškemu konzulatu, ki se je zavzel za to, da je lahko za nekaj dni preložil odhod in uredil najnujnejše osebne zadeve. Preden naj bo »nasilno odgnan, kot državljani češkoslovaški, iz Istre«, kot je zapisal, se je obrnil neposredno na vernike:

Težko mi je bilo pri srcu, ko sem pomislil na vse tisto, kar si pretrpelo in kar te še čaka; posebno pa sedaj, ko ostajaš brez svojih duhovnikov, ki so te ljubili in trpeli zate. Sedaj ostajaš osamljeno, brez obrambe, izpostavljeno na milost in nemilost onim, ki te tlačijo. Ali kljub vsemu – ne obupuj! Pride dan pravičnosti, ko uvidijo tudi tvoji nasprotniki, da trpiš po nedolžnem. Vse tvoje trpljenje bo z rdečimi črkami zabeleženo v zgodovini, tako da bo tudi poznejši naraščaj občudoval tvojo vztrajnost in bo še močnejše ljubil tvoj jezik, ki ga ti, dobro ljudstvo, govoriš.⁹

Kot drugi prebivalci so morali tudi številni duhovniki, ki so bili rojeni zunaj Julijske krajine, v drugih deželah bivše avstro-ogrske monarhije, po 74. členu Senžermenske mirovne pogodbe zapustiti pokrajino (Grah, 2001, 610). Zlasti s tistimi kategorijami ljudi, ki so bili novim razmeram nasprotni, so italijanske oblasti ravnale zelo strogo. Mnogim niso dovolile vrnitve domov, druge pa so izgnale.

Med češkimi in moravskimi duhovniki so nekateri, po besedah kasnejšega češkoslovaškega generalnega konzula v Trstu Edvarda Machatýja, glede na spremenjene razmere pokazali dovolj diplomatskega duha, da so si zagotovili italijansko državljanstvo. Oblasti so ga dale štirim izmed njih, medtem ko so bile prošnje vseh drugih zavržene in tudi kasnejše pritožbe niso bile sprejete. Vsekakor je bilo vsem jasno, da bodo morali zapustiti Julijsko krajino, vendar

8 ASTs, Fond Commissariato Generale Civile – Atti Generali, fascikel 288, dokument št. 629/20, z dne 13. 9. 1920.

9 Edinost, 14. 12. 1923, Župnik Zvaček – v slovo!, 1.

večina, čeprav ne vsi, ki je tu delovala več kot 30 let, se od svojih župnij ni hotela ločiti. Medtem ko so se eni pritoževali, so drugi duhovniki s precejšnjim upanjem gledali na zavlačevanje tržaških cerkvenih oblasti in dosegli, da so zaradi zdravstvenih ali finančnih vzrokov ostali na svojih mestih do pomladi leta 1924. Vse odločnejšemu pritisku fašističnih oblasti pa se potem niso mogli več upirati.¹⁰

Na seznamu izgnanih duhovnikov, ki ga je pripravil duhovnik Jakob Soklič, tudi sam žrtev izгона leta 1928, potem ko je več let deloval v Hrušici pri Podgradu, v Škednju pri Trstu in v Klancu pri Kozini, je naštetih 39 duhovnikov, ki so bili izgnani iz tržaško-koprske škofije, od katerih je bilo najmanj devet Čehov in Moravcev (Soklič, 1928, 73–74). Zgodovinar Egon Pelikan, sklicujoč se na knjigi Rudolfa Klinca in Frana Barbalića, navaja izgon 72 duhovnikov slovenske in hrvaške narodnosti iz tržaško-koprske škofije samo v času vojaške uprave, tj. od konca prve svetovne vojne do sklenitve Rapalske pogodbe 12. novembra 1920 oziroma priključitve 5. januarja 1921 (Pelikan, 2001). Za obdobje do leta 1931 Ivan Grah trdi, da je bilo iz Julijske krajine, Liburnije in Kvarnerskih otokov izgnanih približno 340 duhovnikov, redovnikov in drugih klerikov (Grah, 2001, 607–608).

Strogost novih oblasti je na svoji koži okusil prej omenjeni župnik Josip Vrbka. Na cesti v Trst so ga karabinjerji prijeli in zaprli; naslednji dan so ga pospremili do meje s Kraljevino SHS. Za surovo ravnanje italijanskih oblasti je kmalu zatem izvedela javnost in sledili so tudi uradni protesti. Posredovala sta tako češkoslovaški generalni konzulat v Trstu kakor češkoslovaško veleposlaništvo v Rimu, ki je italijanskemu zunanjemu ministrstvu poslalo protestno noto z namenom, da bi Vrbkov odhod za nekaj mesecev odložili. V odgovoru pa je italijansko zunanje ministrstvo potrdilo nalog o izgonu in duhovnika obtožilo, da je še vedno in stalno nadaljeval svojo »protiitalijansko dejavnost«.¹¹ Češkoslovaški generalni konzul v Trstu Machatý je pozorno opazoval »italijanske metode proti drugorodcem« in podrobno spremljal dogajanje s češkimi in moravskimi duhovniki. Bil je v stalnem stiku s škofovim vikarjem Josefom Vaníkom, ki je bil prav tako kot ostali pod pritiskom italijanskih oblasti, in mu priporočil, da bi bilo najbolje, če bi se vsak preganjani duhovnik izselil iz Julijske krajine in se tako izognil mučnemu izgonu čez mejo, kot se je zgodilo duhovniku Vrbki. »Italijanski uradi,« je zapisal Machatý, »ravnajo premišljeno in sistematično izpolnjujejo en sam namen: poitalijančenje slovenskega ozemlja«. Pri uresničevanju svojih načrtov so se naslonili predvsem na šolo in cerkve, zato je bil položaj čeških in moravskih duhovnikov precej težak. Še toliko bolj, ker so med slovanskim prebivalstvom delovali kot »pravi duhovniki-buditelji« in so po odstranitvi tržaškega škofa Andreja Karlina, ki je bil že konec decembra 1918 žrtev italijanskih nacionalističnih izpadov, ostali brez svojega zaščitnika. Na

10 AMZV, škatla 37, dokument št. 16957/adm/23, z dne 31. 12. 1923.

11 AMZV, škatla 37, dokument št. E/6 – B. 231245, z dne 14. 11. 1923.

njihova mesta so prihajali italijanski »konkurenti«, je zapisal Machatý, ki so po mnenju fašistov bolj ustrezali načrtu poitalijančevanja. Prihajali so iz »starih« italijanskih provinc, kot na primer iz Piemonta in Veneta, ter za to dobivali dodaten finančni priliv (*sussidio straordinario*) (Trogrlić, 2019, 227–238). Pri tem so tudi cerkveni voditelji večkrat ostali pasivni, je trdil Machatý, in tudi sami postali izvajalci vladnih načrtov.¹²

Četrtega decembra 1923 je češkoslovaški veleposlanik v Rimu Vlastimil Kybal osebno interveniral pri Benitu Mussoliniju s prošnjo, da ne bi več prihajalo do prisilnih izgonov duhovnikov, in tudi češkoslovaški predstavnik v Vatikanu, Václav Pallier, je o dogajanju v Istri seznanil Sveto stolico ter se 15. decembra 1923 osebno srečal s kardinalovim državnim tajnikom Pietrom Gasparrijem. Toda ne Kybalovo posredovanje pri Mussoliniju ne Pallierjevo v Vatikanu nista prinesla bistvenih sprememb in večina čeških ter moravskih duhovnikov je zapustila območje Julijske krajine. V začetku leta 1924 je odšel František Hamala, ki je več let župnikoval v Lovranu in Šumbergu, ki pa je po besedah konzula Machatýja, nasprotno od večine drugih kolegov, novico o izgonu sprejel z olajšanjem in zadovoljstvom.¹³

Češkoslovaški konzul Machatý je navezal stike z vsemi duhovniki, ki se niso izselili oziroma niso bili izgnani, in vsi so izrazili željo, da bi ostali na svojih mestih. Nekaterim izmed njih je to tudi uspelo, vendar samo zaradi visoke starosti ali zaradi slabega zdravja. Nekateri so nadaljevali s svojim odklonilnim odnosom do novih oblasti in večina tistih, ki je ostala na območju Julijske krajine, se je opredelila proti fašističnim metodam. Zato so bili nekateri od njih, kot na primer František Cvejn, František Halama, Václav Hrádek, Josef (Josip) Petrák, Václav Šilený, Josef Vaník, Ivan Vrabec, Josef (Josip) Vrbka in Ljudevit Žvaček, leta 1923 s strani prefektura v Pulju označeni kot »preti infideli«, kar je pomenilo, da so bili pod stalnim nadzorom oblasti (Klen, 1955, 17) in da jim je bilo treba odvzeti italijansko državljanstvo oziroma jim ga ne dodeliti – brez njega od škofa niso mogli pridobiti dovoljenja za pastoralno delovanje (Trogrlić, 2019, 239). Nekateri od omenjenih so bili kmalu potem izgnani: zatekli so se v Jugoslavijo, kot na primer Petrák, kjer je na Sušaku leta 1929 umrl, ali so nadaljevali z delovanjem na Češkoslovaškem, kot sta storila František Kemr in Josef Velhartický, saj so v nasprotnem primeru, v Italiji, tvegali konfinacijo.

Ni nam dano vedeti, ali so se tisti, ki so s svojim delom nadaljevali na območju Julijske krajine, vključili v delovanje organizacije Zbor svečenikov svetega Pavla, ki se je ponovno ustanovila leta 1920 in združevala katoliško usmerjeno inteligenco ter delovala v prid slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Italiji. Kot kažejo zgoraj zbrani primeri, je mogoče ugotoviti, prvič, vpletenost čeških in moravskih duhovnikov v istrsko dogajanje od druge polovice 19. stoletja vse do

12 AMZV, škatla 37, dokument št. 16479/adm/23, z dne 30. 11. 1923.

13 AMZV, škatla 37, dokument št. 1559/adm/24, z dne 7. 2. 1924.

dvajsetih let 20. stoletja, drugič pa, kako so se italijanske oblasti znebile nezaželenih posameznikov na več načinov: če je bila vojska precej neposredna in duhovnike pospremila čez mejo, so civilne oblasti pazile, da ohranijo videz legalnosti in uporabile državljanstvo, točneje njegov odvzem oziroma nepodelitev kot sredstvo izsiljevanja. V tem smislu primer čeških in moravskih duhovnikov odpira nova vprašanja, ki gredo onkraj relativno ozkega primera njihove prisotnosti v Istri in zadevajo upravljanje državljanstva ter inkluzivnost in ekskluzivnost države v na novo priključenih pokrajinah po prvi svetovni vojni.

FOR GOD, NATION AND MOTHERLAND! WHICH ONE?
THE QUESTION OF RELIGIOUS, NATIONAL AND STATE AFFILIATION,
AND THE ROLE OF CZECH AND MORAVIAN PRIESTS IN ISTRA BEFORE
AND AFTER WORLD WAR I

Borut KLABJAN

Science and Research Centre Koper, Institute for Historical Studies, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: borut.klabjan@zrs-kp.si

SUMMARY

The article examines the role of the Bohemian and Moravian Clergy in Istria in the first decades of the Twentieth Century. It analyses the reasons of their presence in the area starting from the mid-Nineteenth Century, when the bishop of Trieste/Trst and Koper/Capodistria Legat initiated fulfilling vacant positions with priests from other parts of the Habsburg monarchy, a practice developed by his successor Glavina. In the last decades of the Nineteenth Century several dozens of students from Bohemia and Moravia attended the seminary in Gorizia/Gorica. Most of them left for Istria after schooling and Fran Novljan, a local intellectual and politician noted that “there were little parishes in the internal parts of Istria where a bohemian priest was not operating”. Many of them integrated fully in the new communities and became fundamental reference points for local societies, in religious, but also in social, economic and cultural terms. This article uses their case to address the question of multiple options of citizenship and State affiliation in the changed context of post-World War I Istria, which was occupied by Italian forces in November 1918 and later annexed to the Kingdom of Italy. Following the attitude of Italian authorities and the repressive measures towards unwanted individuals, it opens a wide range of questions related to inclusion and exclusion in European post-imperial borderlands.

Keywords: Istria, Czech priests, Moravian priests, fascism, Czechoslovakia, Italy, Austro-Hungary

VIRI IN LITERATURA

- Agičić, Damir (2000):** Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. Stoljeće. Zagreb, Ibis grafika.
- AMZV** – Archív ministerstva zahraničních věcí (Arhiv ministrstva za zunanje zadeve), Fond Zastupitelsky Úřad Taliansko, ZÚ Řím.
- ASTs** – Archivio di Stato di Trieste (Državni arhiv v Trstu).
- Ballinger, Pamela (2012):** Borders and the Rhythms of Displacement, Emplacement and Mobility. V: Wilson, M. Thomas & Hastings Donnan (ur.): A Companion to Border Studies. Oxford, Wiley-Blackwell, 389–404.
- Barbalić, Fran (1952):** Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine. Prema bilješkama iz »Naše sloge«. Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bartolić, Ivan (1995):** Češki i Moravski svećenici u Istri od 1890. do 1930. Pazinski memorijal 19, Pazin, 107–120.
- Blasina, Paolo (1993):** Santa Sede, clero e nazionalità al confine orientale 1918–1920. Note e documenti, Qualestoria, XXI, 1, 29–50.
- Blasina, Paolo (1995):** Chiesa e problema nazionale, il caso giuliano 1870-1914. V: Ara, Angelo & Eberhard Kolb (ur.): Regioni di frontiera nell'epoca dei nazionalismi. Alsazia e Lorena / Trento e Trieste, 1870-1914, Bologne, Il Mulino.
- D'Alessio, Vanni (2003):** Il cuore conteso. Il nazionalismo in una comunità multietnica. L'Istria asburgica. Napoli, FILEMA.
- D'Alessio, Vanni (2008):** From Central Europe to the Adriatic: Habsburg Citizens between Italians and Croats in Istria. *Journal for Modern Italian Studies*, 13, 2, 237–258.
- Darovec, Darko (1992):** Pregled zgodovine Istre. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Primorske novice.
- DiZbi.HAZU** – Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i Umjetnosti. Zbirka fotografija ONŽO.
- Dukovski, Darko (1998):** Fašizam u Istri 1918–1943. Pula, C.A.S.H..
- Dukovski, Darko (2004):** Istra: kratka povijest dugog trajanja. Pula, Istarski ogranak društva Hrvatskih književnika.
- Ferrari, Liliana (2002):** Le chiese e l'emporio. V: Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. Il Friuli – Venezia Giulia. Torino, Giulio Einaudi, 237–288.
- Gašparič, Jure, Kubû, Eduard, Lazarević, Žarko & Jiří Šouša (ur.) (2010):** Češi a Slovinci v moderní době. Politika, společnost, hospodářství, kultura / Slovenci in Čehi v dobi moderne. Politika, družba, gospodarstvo, kultura. Ljubljana, Pelhřimov, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Grah, Ivan (2001):** Istarsko svećenstvo i nacionalna borba (1918.–1943.). V: Manin, Marino (ur.): Talijanska uprava na Hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.–1943.). Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa »Talijanska uprava na Hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.–1943.)«, (Zagreb, 22.–23. listopada 1997.). Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Društvo »Egzodus istarskih Hrvata«, 597–615.

- Hämäläinen, Pekka & Samuel Truett (2011):** On Borderlands. *Journal of American History*, 98, 2, 338–361.
- Hametz, Maura (2017):** Borderlands. V: Arthurs Joshua, Ferris, Kate & Michael Ebner (ur.): *Everyday Perspectives on Fascism*. New York, Palgrave McMillan, 151–178.
- Istra.** Zagreb, Istra, 1930–1938.
- Jurca, Leopold (1978):** Moja leta v Istri pod fašizmom. Ljubljana, Družina.
- Kacin Wohinz Milica & Marta Verginella (2008):** Primorski upor fašizmu 1920–1941. Ljubljana, Slovenska matica.
- Keršič-Svetel, Marjeta (1996):** Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Kirchner Reill, Dominique, Jeličić Ivan & Francesca Rolandi (2022):** Redefining Citizenship after Empire: The Rights to Welfare, to Work, and to Remain in a Post-Habsburg World. *Journal of Modern History*, 94, 2, 326–362.
- Klabjan, Borut (2007):** Čehoslovaška na Jadranu. Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne. Koper, Annales.
- Klen, Danilo (1955):** Neki dokumenti o svečenstvu u Istri između dva rata. Zagreb, JAZU.
- Kosmač, Anton (1998):** Boršt skozi čas. Trst, Mladika.
- Mandić, Davor (2013):** Istra u vihoru Velikog rata. Sudbina evakuiraca 1914.–1918. Pula, Susreti na dragom kamenu.
- Milanović, Božo (1973):** Hrvatski narodni preporod u Istri. Knj. 2, 1883–1947. Pazin, Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.
- Milanović, Božo (1992):** Istra u dvadesetom stoljeću. 1. knjiga, Pod Austrijom i Italijom. Pazin, Istarsko književno društvo Juraj Dobrila.
- Miličević, Josip, (1995):** Istarski svećenici i etnografija. Pazinski memorijal. Pazin, 19, 157–168.
- Novljan, Fran (1931):** Uzorna kulturna saradnja. Česki svećenici u Istri. *Československo-jugoslavenska revue*, I, 8, 341–344.
- Pelikan, Egon (2001):** Slovenska in hrvaška duhovščina v tržaško-koprski škofiji med obema vojnama. *Acta Histriae*, IX, 1, 245–256.
- Pelikan, Egon (2002):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana, Nova revija.
- Ptašinski, Josip (1890a):** Sačuvajmo narodno blago (pjesme, običaje itd.). *Naša sloga*, 1, 13. 3. 1890.
- Ptašinski, Josip (1890b):** Sačuvajmo narodno blago (pjesme, običaje itd.). *Naša sloga*, 1, 20. 3. 1890.
- Ptašinski, Josip (1890c):** Sačuvajmo narodno blago (pjesme, običaje itd.). *Naša sloga*, 1, 27. 3. 1890.
- Soklič, Jakob (1928):** Istra kliče... Spomini izgnanega istrskega duhovnika. Ljubljana, Jugoslovenska matica.
- Svoljšak, Petra (ur.) (2017):** Istra u Velikom ratu. Glad, bolesti smrt / L'Istria nella

Grande guerra. Fame, malattie, morte / Istra v Veliki vojni. Glad, bolezni, smrt. Koper/Capodistria, Histria.

Šepić, Vinko (1931): Kratak dodatak članku o Českim svećenicima u Istri. Istra, 11, 1–2.

Šimunović, Zorica (1973): Význam a místo Josefa Ptašinského v jugoslávské etnologii. Národopisné aktuality, X, 3, 179–188.

Škunca, Stanko Josip (2014): Prošlost Crkve u Istri. Pazin, Državni arhiv u Pazinu.

Trogrlić, Stipan (2006): Katolička crkva u Istri. nacionalno-političke i idejne podjele (1880.-1914.). Pula, C.A.S.H.

Trogrlić, Stipan, (2015): Antifašizam istarskog hrvatskog i slovenskog svećenstva 1920. – 1939. V: Radošević, Milan (ur.): (Anti)fašizam u prošlosti i sadašnjosti. Pula, Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule–Associazione dei combattenti antifascisti e degli antifascisti della Città di Pola, Istarsko povijesno društvo–Società Storica Istriana, 67–89.

Trogrlić, Stipan (2019): Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri, 1918.–1943. Pazin, Državni arhiv.

Valdevit, Giampaolo (1979): Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850–1919). Udine, Aries Edizioni.

Vinci, Annamaria (2011): Sentinelle della patria. Il fascismo al confine orientale 1918–1941. Roma-Bari, Laterza.

Wörsdörfer, Rolf (2003): Cattolicesimo »slavo« e »latino« nel conflitto di nazionalità. La disputa per la lingua liturgica e di insegnamento nelle diocesi adriatiche dell'Austria-Ungheria, dell'Italia e della Jugoslavia (1861–1941). V: Cattaruzza, Marina (ur.): Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950. Soveria Mannelli, Rubbettino, 123–170.

Žitko, Salvator (2016): Avstrijsko primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914). Koper, Založba Annales.